

ОПОВІДАННЯ

КАТОРЖНА

I

Каторжна — так її всі звали.
— Унеси дров у хату, чи чуєш, каторжна ти! — кричала мачуха.

— Геть з-перед очей, каторжна! — визвірювався на неї батько, вертаючись п'яний з шинку і заточуючись по хаті.

— За що ти мене стовхнула, каторжна! — пищав дво-річний мачушин хлопчик, б'ючи її кулаками.

І так усі!.. Навіть хлопці та дівчата на вулиці хоч і не так часто звали її каторжною, але ж і на ймення мало коли звали, а як звали, то все ж із додатком: «Ота каторжна Докія...»

Та й було за що. Відколи мачуха ввійшла в батькову хату, ця маленька, семи років, дівчинка й разу не глянула на неї по-людському, а все з-під лоба. Може, вона боялася мачухи, не знаючи ще, яка вона, а тільки тим, що вона мачуха; а потім не кидала боятися тим, що вже знала, яка вона. Може... А все ж був у неї завсігди вовчий погляд. Та й не самий погляд!

Третього чи четвертого дня після свого весілля мачуха звеліла їй горщики поперемивати, а в неї, бачите, чомусь затрусилися руки, і вона впустила та й розбила горща. Не можна ж було дурну не повчити — і мачуха

дала їй штурханця. І ось після цього — хоч ти їй що, а нічого не вміє до пуття зробити: або поб'є що, або наплута, накруте й не так зробить, як треба. Довелося вчити трохи не щодня, а далі й щодня... Так що ж вона — покається? перепросить? Така! Хоч ти її вбий, од неї слова не почувеш і ніколи не заплаче, — найгірше, що й не заплаче ніколи!

— Докіє! — спершу ще її таки на ймення звали. — Чому хвіртки не причинила? Теля вибігло.

Мовчить.

— Кому я кажу? Чи я тобі не наказувала?..

Мовчить, у землю очі втупивши. Убив би на цьому місці!

— Чи ти оглухла? — І мачушина рука з усієї сили б'є її.

Стоїть, мовчить.

— Так слухай же! слухай! Ось тобі, щоб слухала, щоб слухала, чуєш ти?!

Ні пари з уст!. Ні сльозини з очей, мов їй і не болить! Одного разу мачуха не втерпіла:

— Хоч би ти заплакала коли, каторжна!..

А вона тільки глянула на неї з-під лоба, як вовк, і мовчить. І так завсігди. Б'є її мачуха, б'є, поки втомиться, поки заболять руки, — аж тоді кине:

— У-у!.. проклята! Каторжна!..

А до батька яка вона? Ще як мати її жива була, так тоді тільки до неї й мостилася, та вдвох усе плакали. Тоді хоч плакала! Та що з того?.. Така ж і мати її була — або плаче мовчки, або докоря: «Нащо п'єш, нащо жидові хліб носиш!..» Давав їй він доброго прочухана, як під п'яну руч. Ну, то ж матір бив, а ця ж чого тікає від його? Не завсігди ж він і п'яний, іноді схочеться йому пожалувати її — вона ж таки рідна дитина, — оце й покличе:

— Докіє!

Підійде, голову похнюпить.

— Докіє! Дочко... — почне батько та й зупиниться: мов колода, вона перед його стоїть.

Штовхне її спересердя, встане, плюне та й піде з хати, промовивши:

— Ну, каторжна!

А з мачушиними дітьми що вона виробляла? Мало вона їх била та штовхала? Як мачухи в хаті нема, так і єсть їм! А одного разу таки розманіжилась: увиходить мати тихенько в хату з городу, дивиться — сидить вона на полу і хлопчика — років півтора йому було — мачушиного на руках держить та так цілує та примовляє:

— Голубчику ти мій, манесенький! Поцілуй мене, ніхто ще мене не цілував, як мама вмерли...

Мачуха як скрикне:

— Ба, яка ніжна! А Оришку нащо на городі вдарила? Івасику, бий її, бо вона Оришку била. Бий кулачком, кулачком її...

Воно, маненьке, взяло та й штовхнуло її кулачком. Як скочить вона, як кине його на піл — трохи дитини не вбила — та з хати! Не потрапила її мачуха й попобити. І більше до дітей не підходила й на руки сама не брала, тільки як мачуха звелить.

От так же вона й на вулиці. З неї почнуть сміятися:

— А за що тебе мачуха за волосся з двору в хату тягла? А вона зараз кулаком!

І зла ж вона була, на всіх зла! І всі їй були вороги, й вона всім ворог, — каторжна, та й годі! Мабуть, у неї не серце, а камінюка була.

І все ховається від людей — мабуть, заздро, що люди веселі, так щоб не бачити. Піде в садок, аж у гущавину,

та й сидить. І що вона там робить — хто її знає! Діти мачушині хотіли довідатися і назирцем одного разу побігли за нею. Так, кажуть, пролізла аж у гущавину та зараз до калинового куща — ріс там кущ калиновий великий, — сіла там під ним і головою до його припала, і руками його обхопила, й каже:

— Калинонько, — каже, — моя червоня, рідна моя матінко! Покрий мене своїм листоньком зеленим, своїми ягідками червоними! Одна ти в мене рідная, улюблена! — каже, а сама плаче...

Еге, вона плакала тим, що в неї не камінь у грудях був, а маненьке дитяче серденько! І те серденько так хотіло любити, так хотіло! Але ж любити було нікого!.. Недоброго і часто й густо п'яного батька вона не любила, матері не було, мачушиних дітей мачуха любити не давала...

І вона плакала та обнімала червону калину, поливала їй землю своїми слізьми; і нахилила тоді до неї калинонька свої віти, і здавалось дівчині, що то мати рідна руки до неї простягає... І так вона плакала, поки почує, як мачуха кричить:

— І де вона, та каторжна, забігла?!

Тоді вставала вона з землі і втирала сльози. Відразу застигало їй обличчя, мов камінюка, і очі втуплювались у землю, і вона знову була тоді справді каторжна, що її нічим не дошкулиш — ні словом, ні ломакою. Такою вона йшла від калини.

Такою вона й тепер вийшла і відразу страшенно поблідла: вона побачила, як од гущавини побігли мачушині діти. Невже вони знайшли її схованку? А може, ні, може, вони тільки так бігли?

Але ж вони не так бігли, вони знайшли, побачили, почули і розказали про все мачусі.

Днів через два Докія знову була під калиною, засиділась і не почула, як мачуха її кликала. Уже тоді почула, як мачуха знайшла її в гущавині і потягла за волосся в хату.

— Стривай же ти, каторжна, я тобі дам, як тікати від роботи під свою калину!

Вхопила мачуха сокиру й побігла в садок. Докія відразу так і заціпеніла. Слухає, коли задзвеніла сокира в садку, затріщали гілки — ось ще, ще...

Вона кинулась, себе не пам'ятаючи, пробігла садок, добігла до гущавини... Мачуха рубає калину.

Дівчина несамовито скрикнула, кинулась туди і стала міждо калиною і мачухою. Мачуха аж злякалась.

— Ти чого пробігла?

— Не займайте моєї калини!..

Очі її горіли, а щоки були білі-білі; груди так і здималися.

— Ах ти ж падло! Геть!

І здорова мачушина рука відкинула геть маленьку дівчинку. Сокира рубонула, жалібно хряснула цівка калинова, і впала стеблина, тремтячи листом.

— Мамо! голубонько! рідненька! Не рубайте, помилуйте!

— Геть, каторжна!

Вона кинулась до мачухи, цілувала її руки, затуляла своїм тілом останні калинові стеблини.

— Геть, каторжна!

Але каторжна обхопила руками куц, і її тонкі маленькі пальці так і залякли на цівці. Трохи пальців її

не поламала мачуха, поки відірвала від калини, відволокла геть і останніми разами дорубала дерево...

Так росла Докія: без милування, без жалування, без ляльок, без дитячих іграшок, без калини, — тільки співала іноді тихо, як знала, що її ніхто не чує, тихо та жалібно. Де вона тих пісень училася — бог її святий знає, а вміла багато — і все жалібні, — так, мов самі вони в неї з серця лилися:

Ой до кого ж би я прихилилася?
Прихилилась би я до калиноньки,
До калиноньки, до червоної,
А калинонька нахиляється,
Моє серденько розривається...

А як оце побачить кого, зараз і змовкне, і знову така, як і була: очі додолу, обличчя закам'яніє...

І так минали роки...

Минули — із маленької дівчинки виросла доросла дівчина. Та життя їй не перемінилося: так, як і попереду, біла її мачуха і зневажав п'яний батько; як і попереду, не мала вона на вулиці подруг і була всім чужа, не маючи нікого до себе прихильного, та й сама не була вона ні до кого прихильна — зосталася вона «каторжною», як і була.

Ні, була й відміна.

Колись мов закам'янілий упертий вираз на обличчю тепер неначе злагоднів. Але ж це зробилося не тим, що вона пом'якшала своїм серцем до людей, а люди до неї — ні; відміну ту на обличчі зробила страшна невсипуща журба, що гнітила їй душу, розривала груди і, не мавши вже сили ховатися в серці, виявлялась і на обличчі. Ця журба обнімала її й тоді, як Докія була ще маленькою

дівчинкою, але ж була не така дужа, та й упертість перемагала її.

Потім помалу-малу заворушилися у дівчини в голові думки. Які? Про віщо? Вона спершу й сама не знала до пуття, як і про віщо вона дума: думається, та й годі. А думалося все саме смутне, саме невеселе, і ось, нарешті, з цього безладдя розумового вибилася, виявилась виразніш од усіх одна думка: «За що мене так мучать?» А потім: «Хіба я гірша від інших?» І ці дві думки не давали їй спокою. Вона не могла бачити, що й вона була іноді винна: коли її кривджено й зневажувано, то й вона, як мала силу й змогу, не лишала цього без помсти, а іноді й надто. Вона не могла зрозуміти, що вона сама була винна, відіпхнувши від себе Христю тоді, як та на вулиці колись підійшла до неї і сказала:

— Докійко! Я... я...

Правда, всі вони — і хлопці й дівчата, і ця Христя з ними — якось особливо дошкуляли їй того вечора своєю зневагою, але ж Христя оханулась, їй шкода стало бідної Докії, і вона, мало не плачучи, промовила:

— Докійко! Я... мені тебе... я...

Може, вона хотіла далі сказати, що від цього часу буде вірною подругою Докії, — але ж цього нічого не сказала, бо Докія скрикнула: «Геть!», одіпхнула її і втекла з вулиці.

Вона, кажу, не могла ще зрозуміти того, що в таких випадках сама іноді була винна, не могла, бо дуже вже великої кривди зазнала від людей. І вона винуватила цих людей за все: за свої муки й сльози, за своє дитинство безрадісне, безлюбне, за свої молоді літа, що марно гинули, — за все, за все. І люди були справді винні. Одні пекли її, мучили — така була її мачуха. Другі

не хотіли зрозуміти її мук, а тільки глузували з неї (або їй так здавалося, що глузували), — такі були дівчата, парубки. І вона це все терпіла і не знала, чим пособити собі. І отоді прокинулась у неї в серці журба така страшна, сум такий великий, що він палив їй усі груди, не давав спокою ні вдень ні вночі.

Каторжна! Від усіх лаяна, від усіх зневажена! За що? Навіщо? Господи! Краще й на світі не жити!

І вона то плаче, то страшне обурюється на людей за їх неправду і думає про помсту.

Еге, її серце бажало тепер помсти, вона задушила б усіх тих, хто зневажа її, хто глузує з неї! А проте її серце не зле було, воно вміло любити і прихилитися до чужого горя.

Вона не дівувала так, як дівують інші дівчата. На вулицю чи на вечорниці вона ходила мало: раз те, що мачуха не пускала; друге — що вона їх не любила — тих хлопців та дівчат — і... боялася; третє — не мала в чому й піти, бо всі сміялися з того дрантя, що в йому водила її мачуха. Ні, вона не дівувала! І хоча деякі парубки таки задивлялися на її стан високий, рівний, на її очі темні, на коси чорні, на брови, але ж тільки задивлялися, а далі йти не зважувались, бо до цієї каторжної не можна й приступитися — така зла, зараз стусанами нагодує. А сама вона про це не думала: може, вона й уродлива була, може, мати й дала їй бровенята, та не дала долі, — вона цього не знала і не дбала про це, бо про це дівчата думають і дбають тоді, як парубки їм згадуються, а їй ще ніякі парубки не згадувались...

І так вона жила собі відлюдьком з своєю журбою, з своєю мукою, а іноді — і останніми часами дуже часто — із бажанням помститися...

ЗМІСТ

Оповідання	3
Каторжна	3
Батько та дочка	18
Дзвоник	45
Без хліба	57
Екзамен	74
Грицько	84
Ксеня	92
Олеся	110
Панько.....	119
Сам собі пан	124
Украла	143
Повість.....	149
На розпутті	149